

1917: FORRADALOM A TŐKE ELLEN?

Az állítás, hogy 1917 eseménye „forradalom” *A tőke ellen*, az *Il grido del Popolo* fiatal újságírójához, Antonio Gramscihoz kötődik. A forradalom folytonosságáért aggódó és a permanens forradalom gondolatával rokon-szenvező fiatalember azért fogalmaz így, mert úgy gondolja, hogy a „maximalista” bolsevik forradalmárok nem dogmákat vakon követő „marxisták”, hanem olyan szereplők, akik megragadták a „történelmi alkalmat”; Oroszországban Marx említett könyve amúgy is inkább a „burzsoák”, és nem a „munkások” olvasmányát jelentette.¹ Ezenkívül a szerző, kortársaival vitázva, nyomatékosan kijelenti, hogy az orosz események szempontjából a francia forradalom emléke nem jelent normatív vonatkozást, a jövőre nyitott bolsevik forradalmárokat nem a jakobinus elgondolások mozgatják, hiszen itt egy hiteles „proletár aktus” bontakozik ki, amely elvezet a szocializmus megszületéséhez.

Gramsci híressé vált megfogalmazásai a szerző azon korszakában nyernek formát, amikor még kevésbé ismeri a bolsevikok kemény belső vitáit, és terepismerete sem kielégítő: az a tény azonban bizonyos, hogy a későbbi meghatározó gondolkodó számára, aki

oly gondossággal írta körül az egyetértés és az erő sajátos párosulásának folyamatait a kapitalizmusban, a bolsevik magatartás mindvégig látóhatárt jelentett. Megfigyelhető, viszont, hogy az említett gondolata, már-már 1917 és *A tőke* szembeállítására, ma mennyi esetben félreértések forrása, miszerint a két aspektus kijátszható egymás ellen. Ha egykor, a reálszocializmus ideológusainak leegyszerűsített leírásaiban, 1917 a marxizmus történetmetafizikai betetőződésévé jelent meg, ma inkább azt látjuk, hogy egy *de*-bolsevizált, Lenintől mentesített Marx-kép jut érvényre, amelynek alapján nyugodtan félretehetőek azok a túlon túl nehéz kérdések, amelyek a forradalom és az erőszak, és egyáltalán a reálszocialista létezés kapcsán vetődhetnek fel. Marxtól megtisztítani a bolsevik salaktól, purifikálni a forradalom lemerevedésében tetten ért bolsevikoktól, netalán elválasztani a bántóan sekélyes marxizmus-leninizmus ideológiai szövegeitől – nagyon is érthető ez a defenzív (de mégiscsak kényelembe ringató) manőver, hiszen a kommunista mozgalmat inkrimináló légiónyi megnyilvánulás ugyanúgy jár el, mint a reálszocializmus képviselői, azaz ugyancsak egy egyenes vonalú utat képzel el, amely Marxtól Leninig vezet, és egy eredendő erőszakteli hatalmi technológia kicsúcsosodását, az erőszak által szított forradalmi változtatás kiforrását jelzi.

Érthető ennél fogva az 1917-tel kapcsolatos elbizonytalanodás, és Marx megmentésének, távol tartásának kísérlete a történelmi terheket-bűnöket cipelő bolsevizmus kontextusában. Ám nem lehet mellőzni a tényt, hogy a bolsevizmus '17-es lendületét a marxi gondolkodás *időszerűsítlenítésére* tett kísérlet legjelentékenyebb formái között tarthatjuk számon, legalábbis a húszas évek második feléig, ameddig egyáltalán tart ezen lendületével. *Inaktualizációról* kell beszélnünk, hiszen a marxi gondolkodás tengelye *nem* az időszerűség megőrzése – ezért is módfelett félrevezető az a szokványos kérdés, hogy „aktuális-e még?”. E gondolkodás még mindig fennálló aktualitása egyúttal a *veresége*, a gyökeres átalakulás elmaradásának, a kapi-

¹ A. Bianchi, D. Mussi, Gramsci and the Russian Revolution, <https://www.jacobinmag.com/2017/04/gramsci-russian-revolution-lenin-tr>.

talizmusban rekedt élettermelésre vonatkozó transzcendencia meg-nem valósultságának a kifejeződése.

A filozófiát megvalósítani a filozófia megszüntetésének égíse alatt, ezt a gondolatot nem szabad mérsékelni: Marx itt a fölvilágosodásban gyökerező ambíció, az *önmaga határain túlmutató, önmaga sáncaiból kilépő, saját*

gyakorlatot úgy hozza összefüggésbe, hogy leszámol minden vonatkozó leegyszerűsítéssel: Lenin például, a Buharin könyvét glosszázó-kommentáló egyik jegyzetben kritikai szándékkal emeli ki a szerző azon mondatát, miszerint „az elmélet bebizonyítja a kapitalista viszonyok reprodukciójának lehetetlenségét”.² Csakhogy, folytatja, a „lehetetlenséget” egyetlen elmélet sem képes megragadni, a lehetetlenség és a lehetőség *gyakorlati* kategóriák, elméleti *el-döntetlenség* jellemzi őket... Buharin pedig ugyancsak nem érti a szóba hozott „dialektikus” viszonyt.

Az I. világháború kitörése után a hegeli filozófia felé forduló Lenin nemcsak egy „filozófiai pillanatot”³ él át, hanem a politikára utaló állásfoglalásaiban is változás áll be: lényegében e „pillanat” kontextusában születik meg az oly sokszor félremagyarázott „konkrét helyzetekre” szabott „konkrét döntés” elve, amely az egyre összetettebbé váló konjunkturális dinamikában való stratégiai tájékozódás támpontjait firtatja. És mennyire félreérti a marxizmus történetét és dehonesztálását író Kolakowski⁴ az elmélet és a gyakorlat ezen viszonyát, amikor mind Marxnál, mind Leninél azt kifogásolja, hogy reflexióik, megnyilvánulásaik híján vannak az előrejelzés aktusának, hogy gondolkodásuk csorbát szenved a prognosztika terén – mintha igazolt lenne ilyen vádakkal élni, mondjuk, Marxszal szemben, akinek a gondolkodása eleve kizárja a prognózis létjogosultságát a lehetőségként felszínre jutó, eldöntetlen jövővel kapcsolatban. És azt felróni Leninnek, hogy fellépései nélkülözték az előrelátás teljesítményét, a konstelláció mélységes félreismerését jelenti.

hatóképességére rákérdező elméletnek/reflexiónak ad *radikális* hangot. Nem véletlen, hogy a Marxot tolmácsoló hagyományban olyan különösen fontos az elmélet és a gyakorlat dialektikus értelmezése, amely az elméletet és a

2 N. Buharin, *Ekonomika prelaznog razdoblja (Ekonomika peregodnoga perioda)*, Zagreb, Cekade, 1983, 47.

3 *Les philosophes et la guerre de 14* (szerk. Ph. Soulez), Saint-Denis, Presses Universitaires de Vincennes, 1998.

4 L. Kolakowski, *Main Currents of Marxism*, Oxford, Clarendon, 1978, I, 107. III, 525.

Visszatérve, az eszményeket teremtő, értelmező ész, amely kritikai erejével, az önigazoló tekintély hatalmával lép fel a fennállóval szemben, és megsemmisíti a kritika tárgyát annak érdekében, hogy utat nyisson saját időszerűtlensége előtt, ez az itt tárgyalt orientáció lényege. Marx, és vele együtt Lenin is (akit persze kézenfekvő a bolsevik gondolkodás reprezentánsának minősíteni, és Antonio Negrivel együtt a Tarzusi Pál által megtestesített helyzettel körülírni⁵), ebben a felvilágosodás által meghatározott térben mozog, és, *mutatis mutandis*, mindketten szereplői annak a korszaknak, amelyet 1789 nyit meg, és amelynek ösvényein 1848, 1871 és 1917 képezik az útjelzőket. Ez nem töretlen ívet jelent, hanem meghaladások, transzformációk, konjunktúrák elegyét: nem Marx volt-e az, aki azt a témát tárgyalva, hogy *ki* a kommunista (és nem azt, hogy *mi* a kommunizmus), mégiscsak szembeszállt a felvilágosodás azon irányával, miszerint a „valóságnak” alkalmazkodnia kell az ész normatív előlegezéseihez, és a kommunizmust egyfajta kreatív, állandósult folyamatként írta le? És nem Marx volt az, aki átvette ugyan a jakobinizmus egyes fordulatait, például a testvériség jelentését (legalábbis bizonyos korszakaiban, így az ötvenes években),⁶ de a politikai gazdaságtan bírálatával, a kizsákmányolás nem-morális jelentésének kidolgozásával, meghaladta a felvilágosodás reflexív síkjait, így az észparancsokra támaszkodó idealizmust vagy az emberi jogok proklamációján alapuló kritikát?

1917 a felvilágosodást bíráló/meghaladó Marx örököse, történelmi *leágazása*, amely értelmezi-továbbgörgeti a radikális intenciót. A bolsevikok, Trockij domborította ki ezt az aspektust több ízben is, tanulók a történelem iskolapadjában, csak az elődök révén tehetek szert öntudatra. De Lenin is a párizsi kommünre hivatkozott különleges pillana-

5 Hogy nem kell kiemelni Lenint a bolsevikok köréből, hanem szituálásra van szükség, mert nem felel meg a valóságnak, hogy csak Lenin érte tetten a forradalmi potenciált, E. Blanc 1917, *Did the Bolsheviks Advocate Socialist Revolution in 1917?*, <https://johnriddell.wordpress.com/2017/10/13/did-the-bolsheviks-advocate-socialist-revolution-in-1917/>.

6 É. Balibar, *Un jacobin nommé Marx?*, in *La crainte des masses*, Paris, Gallilée, 1997, 161.

tokban. És ez az örökség a modern értelemben vett *forradalom* jegyében áll, pontosabban éppen a felvilágosodás által érvényre juttatott forradalomfogalom kisugárzásában képzelhető el.⁷

A forradalom: a modern kortudat horizontja – Rousseau *Emiljében* olvashatunk arról, hogy az elkövetkező századot a mindenre kiterjedő forradalmak távlatában kell elhelyezni, Condorcet híres írása 1793-ból pedig a forradalom jelentéséről értekezik. De rögvest különböztessük meg a felvilágosodás révén felszínre hozott fogalmat a liberalizmus eljárásától, amely elfogadja, de bekerepezni⁸ és szabályokkal kívánja körülövezni, korlátozni a forradalmat – ellentétben a szocialista/kommunista beállítottsággal, amely a modernség belső hajtóerejét *fokozva* kívánja radikalizálni a forradalmat. „Végig menni”, „addig mozgásban lenni, készenléletet tanúsítani, amíg a burzsoá forradalom átnő a proletár forradalomba” – ezek a fordulatok gyakran olvashatók például Trockijnál (az „átnövést”, amely egyfajta biológiai metaforát sejtet, Trockij megkülönböztette az „ugrástól”, amely kalandorpolitikát feltételez⁹). A forradalom nem pusztán gyökeres változás, hiszen a modernitásban/kapitalizmusban minden a változás, a „kreatív destrukció” szerint történik: a forradalom a *reflektált* változás, a *meg-változott változás* közege. A permanens forradalom gondolata (a végletekig hajtott radikalizmus állandósítása, miszerint a sikeres forradalom csak a kezdetet jelenti), amelyet az 1924-től vádlottak padjára ültetett Trockijhoz szokás kötni, felszínre tör már Marx esetében is, aki viszont Proudhon-tól veszi át a fordulatot.

És ezen fordulatok kifejezik a forradalom, ezen alapvető modern beállítottság gyorsítá-

7 K. Griewank, *Der neuzeitliche Revolutionsbegriff*, Frankfurt/M, Suhrkamp, 1973. R. Koselleck, *Begriffsgeschichten*, Frankfurt/M, Suhrkamp, 2006, 240-252.

8 Balibar teszi fel a kérdést: vajon a forradalom fogalma eredendően burzsoá fogalom-e?

9 Az „ugrás” negatív fogalma Trockij esetében: a permanens forradalom nem ugrás, hanem a proletariátus vezérlésével végbemenő *rekonstrukció*, Trockij, *The Permanent Revolution and Results and Prospects*, New York, Pathfinder, 1969, 6. Lásd még az „ugrás” lenini fogalmát, D. Bensaïd, *Leaps! Leaps! Leaps!*, in S. Budgen, S. Kouvelakis, S. Žižek (szerk.), *Lénine Reloaded. Towards a Politics of Truth*, Durham and London, Duke University Press, 2007.

sának az igényét, *megmutatják a forradalomnak a liberális procedúrák kereteiből való kitépésének a szándékát*. A forradalom a felvilágosodás perspektívájában: érvényre juttatás, implementáció, amely érvénytelenítésre ítéli e liberális procedúrák belső logikáját. A forradalom: *autoritás*, mondja Lenin, amely saját tekintélyével vág utat magának. A radikalizált forradalom képviselői szétfeszíteni kívánják a liberalizmus folyamatszerűen megvalósuló rendjét, méghozzá annak érdekében, hogy meghaladják a burzsoá forradalmak belső korlátjait, és megakadályozzák azt, hogy a forradalom menete kiszolgáltatassék a burzsoá életszervezés logikájának. Amikor Marx, az anarchistákkal párhuzamosan, nem demokratikus államot akar („szabad állam”?!), minthogy minden állam az osztályuralom kontextusában jut érvényre, és azt sugallja, hogy az állam nem külsődleges jellegű az osztályharc erőteréhez képest, akkor pontosan ezt az igényt tartja szem előtt.

Koselleck figyelmeztet bennünket arra, hogy a forradalom eredendően a *polgárháború* jelentését is magában foglalta: Marx nem véletlenül ejtette szóba a „polgárháború fogalmát” a brit munkásosztály története kapcsán, és nem tekinthető véletlennek, hogy Lenin a „forradalmi polgárháborúról” érkezett, sőt mi több, azt sugallta, hogy „inkább polgárháború legyen, mintsem imperialista háború”. A forradalom gyakran örvénylő folyamatai, beavatkozó jellegű megnyilvánulásai, amelyek magukkal ragadják az életforma egészét, érdekszöveteket tépnek fel, sebeket ejtenek, ajtót nyitnak a partikularizmus és az univerzalizmus ellentmondásainak áramlására. Ám az az elképzelés, hogy a forradalom modern problémája leegyszerűsíthető az erőszak kiterjedésére, nem több, mint rosszkaratú inszINUÁCIÓ; az erőszak a forradalom „külsődleges”, „látható” megnyilvánulása, amelynek létesülő értelme a forradalom mozgásformáiból, alakulástörténetéből hámozható ki,¹⁰ és a forrada-

lom úgy bizonyíthatja hitelességét, hogy minél kevesebb erőszak alkalmazását juttatja érvényre. Voltaképpen az erőszak elvont elítélése helyett messzemenően figyelembe kell vennünk Robespierre nevezetes, *deszublímáló*, kijelentését: „Forradalmat akartok forradalom nélkül?”

Továbbá, a felvilágosodás óta a forradalom és a történelem viszonyát mélyen meghatározza a tény, hogy a forradalom az alapítás/konstitúció szituációját jelenti, amely nemcsak beleavatkozik a történelembe, hanem megszabja annak irányát. Vajon a forradalom a történelem egy tovatűnő pillanata csupán, a történelem egy részeleme,¹¹ vagy éppenséggel a mozgásba lendült történelem *fel-tétele*, *mozgatóereje*, vajon a forradalom határozza meg a történelem temporalitását – több mint tünet, hogy a franciaországi osztályharcokról (1848–1850) író Marx azt fontolgatja, hogy az egyedüli „történelmi jog” a „forradalomhoz való jog”. Mindenesetre a forradalomnak a diszkontinuitásban megvalósuló eseménye lehetővé teszi a modernség korszakolását, az időbeli orientáció megformálását. Ugyanakkor a forradalom lehetőségterét a felvilágosodás óta kísérti a *felülről* való szervezethez való lehetőség, a burzsoá értelemben vett forradalom logikája, a Gramsci által passzív forradalomnak nevezett konfiguráció: Marx és hagyományának más képviselői, ennek okán kezdenek foglalatoskodni az osztály és a „tömegek” viszonyaival. És ezért összpontosítanak a „tömegek” különös kreativitására a forradalom ideje alatt, szemben a „tömegektől való félelem” évszázados gyakorlatával, a „csak alulról ne jöjjön a veszély” hagyományos félelmével. Jogosan, hiszen *éppen* alulról érkezik a veszély: a „szociális forradalom” nem a fent levők, az erőkcsökkenésből adódik, hanem a „gyengék” formát nyert erejéből.¹²

Nem (csak) a gyengülő hatalomtartók állapota, hanem a radikalitás *affirmációjára* vonatkozó beállítottság vet fényt a forradalomra.

10 Az erőszakra, amely mindig extrém jellegű, A. Badiou, *One Divides Itself into Two*, *Lenin Reloaded*, i. m. 13. Derrida a „nem-erőszak” fogalmát erőszaktelinek tartja: egyetértünk. Lásd az erőszak értelmezését a francia forradalom kapcsán: S. Wahnich, *In Defence of The Terror, Liberty or Death in the French Revolution*, London, Verso, 2012.

11 M. Henry, *Marx, Une Philosophie de la réalité*, Paris, Gallimard, 1976, 162.

12 B. Bosteels, *L'hypothèse gauchiste: la communisme à l'âge de la terreur*, in Badiou, Zizek (szerk.), *L'idée du communisme*, Paris, Lignes, 2010, 88.

Hogyan lehet tehát hangot adni azoknak, akik motivációi, mármint az a tény, hogy nem tudják többé gyakorolni az addig érvényben levő hatalmi/kényszerszerkezetre vonatkozó engedelmességet, a forradalom mozgatórugóját jelentik? Hogyan lehet teret adni azoknak, akik számára elfogadhatatlan a régi rend legitimációs ideológiája?

A konstelláció, a felvilágosodás kontextusában való pozicionálódás, azonban újabb kérdéseket szegez a radikális forradalmároknak: hogyan lehet az *immanens* kritika célpontjává tenni a burzsoá forradalomeszményből táplálkozó logikát, amely gúzsba kötheti a forradalom belső dinamikáját? Milyen is a *meghatározott tagadás*, hogy Hegel fogalmával éljünk, milyen is a fennálló tagadása, amelyet Marx a kettős kötés logikája alapján a feltételek transzformációjaként és az *önváltoztatás* konvergenciájaként írt le?

Amikor Marx a közvetítés és a megszüntetés közötti különbséget fontolgatja, akkor pontosan ennek az immanenciának a jelentésével szembesül. Ha a „tézis” és az „antitézis”, mármint a burzsoázia és a proletariátus a közvetítés ugyanazon a szintjén állnak, akkor a proletariátus és a burzsoázia között „közvetítés”, „kiegészítés” megy végbe, a proletariátus „közvetítődik” a burzsoázia által. Amennyiben viszont a közvetítés nélküli megszüntetés, a közvetítés hatalmától megszabadított *megszüntetés* kategóriája kerül előtérbe, akkor a burzsoáziát megszüntető, a burzsoázia nyűgétől, korlátozottságaitól megszabaduló, *önmeghatározó* proletariátus kategóriája nyer érvényt. Ezen esetben a proletariátusnak nincs szüksége többé a burzsoáziára, minthogy saját elemében mozoghat.

És ezen távlat felől szemlélhetők azok az oszcillációk, elmozdulások, amelyek Marxnál, de Leninnél is (és másoknál is) előfordulnak: Marx figyelmes olvasója ráakadhat a proletariátus azon fogalmára, miszerint a proletariátushoz rendelődik hozzá az a történelmi föladat, hogy a burzsoázia ellenében megmentse Homérosz, Dante és Shakespeare elévülhetetlen kulturális örökségét. Másutt viszont olybá tűnik, hogy a proletariátus „csak” továbbszövi azt a fonalat, amelyet a

burzsoázia immáron képtelen továbbmunkálni, de ugyanezen olvasó szembekerülhet *A gothai program kritikájának* radikális diszkontinuitás fogalmával, amely éppen a „megszüntetés” perspektívájában húz erős választóvonalakat a proletariátus és a burzsoázia között. Az *Állam és forradalom* kommentárokkal élő Leninje ugyancsak a diszkontinuitás logikát vallja, ám találhatunk olyan megnyilvánulásokat is esetében (pl. 1922-ben, a XI. kongresszus alkalmával), amikor úgy szól, hogy a forradalmat a burzsoázia nélkül nem lehetséges tovább folytatni, minthogy az „ő kultúrájuk nyomorúságos jellegű”, de „jelentékenyebb, nagyobb, mint a miénk”... Még az 1905 óta fennálló, és 1917 februárja után különösen felszínre jutó probléma, a kettős hatalom kérdése¹³ is vonatkoztatható a burzsoá és a proletár (a)szimmetria viszonylatára. 1917 februárja után ugyanis az ideiglenes kormány mellett léteznek a katonák és a munkások által felállított szovjetek, az alulról jövő forradalmi energia hatalmi alakzatai. *Egyfelől* ott van a mensevikek által mozgatott hatalmi forma, a „demokratikus reprezentáció” kiteljesedésére irányuló burzsoá orientáció, *másfelől* ott vannak a hatalmi kapacitások megerősödésének hiányában elsorvasztásra ítélt szovjetek, a proletárhatalom „csírái”, az alulról jövő tömegszervezetei, amelyek *in potentia* egy eljövendő nem-kapitalista társadalom alapjait képezik. Lenin ugyanezen év júniusában már azt hangoztatja, hogy a kettős hatalom jelenti a legfőbb gondot. Az általunk szóba hozott kategóriák alapján Lenin a tézis és antitézis *aszimmetriájáról* beszél, mint hogy a kettős hatalom konstellációja elhazudja a tényt, hogy a burzsoá és a proletárhatalmi kapacitások között nincs és nem is lehet egyensúly, hanem éppenséggel antagonizmus figyelhető meg. A forradalom megtartása, az emancipatív energia revitalizációja, a szovjetek autonómiájának megőrzése azt követeli, hogy a proletárhatalom ne álljon a burzsoá uralom által érvénye-

¹³ Lenin, *The Dual Power*, in *Collected Works*, 2011, Vol. 24, Progress Publisher, Moscow, 38-42. A. Negri, *Factory of Strategy*, 33 *Lessons on Lenin*, New York, Columbia, 2004.

sített közvetítések-kényszerek alatt, hanem a megszüntetés lehetőségével, a saját mozgásterre érvényre juttatásával éljen. Ezért szakítja meg a forradalom a burzsoá típusú evolúció folyamatát, és szünteti meg a burzsoá jellegű közvetítések rezsimjét.

Következésképpen: minden itt felidézett kérdés kérlelhetetlenül megjelenik 1917 vonzaskörében.

Mégis, maradt számunkra egy probléma. Vajon az itt kibontott érveléssel, amely a forradalom különös, korszakalkotó szerepét hangsúlyozta, hiánytalanul igazat adunk az egykori szereplőknek, akik, láttuk, a másoktól, az elődöktől való „tanulás”, az „olvasat” sajátos szerepét helyezték az önértelmezés középpontjába? Érdekesmód, a fölényeskedő módon gyalázó kritikák, amelyek a forradalmat rászédésként és fondorlatos puccsként ábrázolják, szinte ugyanezt a képletet követik: Lenin nem más, mint a keleti-orosz Robespierre, a szovjet fenevad, a „megvesztegethetetlen” alakjának a keleti válfaja, azaz a rossz ismétlés-gépezet, a hagyománnyá merevedett erőszakparadigma ismételt kivetülése.

A bolsevikok: a félresikerült francia jakobinizmus keleti szálláscsinálói-házigazdái? Egy szóval megkerülhetetlen a kérdés: vajon az októberi forradalmat tényleg bevonhatjuk a démonikus ismétlés, az ismétlési kényszer ezen logikájába? Nem értünk ezáltal egyet (történetesen) a mindenfajta forradalom delegitimációját szajkózó, gátlástalan értelmezőkkel? Nem egy eleve elvetélt mozgásrendbe illesztjük bele ezáltal a bolsevizmust?

Nem utolsósorban azért is arra kényszerülünk, hogy szóba hozzuk a problémát, mert az általunk tárgyalt hagyomány egyik főszereplője-mestergondolkodója, mármint Karl Marx, közismert fordulata szerint az, ami először a tragédia, az másodíziglen a bohózat formájában jelentkezik – az ismétlés kérdése egyébként is különös erővel vetődik fel az esetben.¹⁴

De egy pillanatra sem az ismétlés redukált változatát tartottuk szem előtt akkor, amikor 1917-et bevontuk a forradalom modern dina-

mikájába, és amikor azt mérlegeltük, hogy a bolsevikok a felvilágosodás örökébe léptek. Az ismétlés alatt Marx sem valamilyen mechanikus ekvivalencia-elvet értett. Minden ismétlés egyszerismind elmozdulást, eltolódást is jelent. Tisztában vagyunk azzal, hogy milyen kontingens konjunktúrák, előreláthatatlan tendenciák jutnak érvényre az októberi forradalom kapcsán, persze mindig a strukturális meghatározottságok környezetében: elvégre Lenin stratégiai-taktikai teljesítményei pontosan ezen kontextusban mutatkoznak meg. *Egy biztos: 1917-nek nincs semmi köze a bohózatához, a tragédiához annál inkább.*

*

1917-re rávetülnek 1914 sugarai, nem érthetjük meg 1917 nem várt eseményét, a forradalmat, amelyet maguk a bolsevikok is egyfajta csodának tartottak, ha mellőzzük azokat a tényeket, amelyeket a világháború kitörése von különös fénybe. 1914: magaslati pont, ahova érdemes feljutni, mert távlatából sok minden belátható. Trockij például úgy gondolta, hogy a háború kitörése megakasztotta ugyan a forradalom kitörését, de aztán fel is gyorsította a forradalmi mozgalom kiérlelődését. Az állammal kapcsolatos érvelések és reflexiók sokasodása, az állam problémájának felértékelődése, nem független a háború dinamikájától: Lenin sokat tárgyalt, ám sokszor félre is értett¹⁵ 1917-es áprilisi tézisei, amelyek leszűrrik a háború tanulságait, felméri a lehetőségeket, az állam erejének elsajátítását nevezik meg a forradalom szívének, Buharin pedig még 1920-ban is, amidőn az átmeneti kor gazdaságtanával foglalkozott, az állam és a háború viszonylatát, a kapitalizmus/állam/háború hármasszerkezetét minősítette központi problémának. És 1914 homloktérbe való emelése akkor is megfelel a valóságnak, ha 1917-et össze kell kötnünk 1905 forradalmi kísérletével is, amikor már Oroszországban voltaképpen kialakultak a forradalom csírái, hiszen ekkor már olyan kollektív hatalomformák bukkantak fel,

14 P. L. Assoun, *Marx et la répétition historique*, Paris, PUF, 1978.

15 L. Lih, Kautsky, Lenin and April Theses, *Weekly Worker*, 2010, január 14.

amelyek majd 1917-ben, másfajta feltételek közepette, tudnak csak erőteljesebbé válni. Először ott látjuk a világháború által felszínre kerülő tendenciákat, amelyek, megállapítottuk már, Lenint a hegeli filozófia látszólagosan legelvontabb kérdéseiben való elmélyedésre sarkallták, és egy komplex, többfajta lehetőséget magában foglaló politikai dinamika előlegezésére kényszerítették – Rosa Luxemburggal ellentétben, aki a *Kommunista kiáltvány* történelmietlen osztálymodelljének, lényegében a nagy leegyszerűsödésnek, azaz egy mindent eldöntő antagonizmusnak a bekövetkeztét várta. Amikor a kordianoszta-stratégia Lenin 1917-ben az *Állam és forradalmat* írja, akkor azt konstatálja, hogy a világháború sajátos összetettséget hozott létre, amelynek egy nagyon fontos vonása, hogy a „legelőrehaladottabb országok” „katonai fegyházakká” alakultak át. Sőt mi több, az a gondolat, hogy az osztálykonfiguráció állandóan változik, hogy az osztálykonfliktusok változásnak vannak alárendelve, és hogy ezen transzformációk állandó figyelmet, fogalmi készenléletet igényelnek, a bolsevik gondolkodás belső részévé vált, amelyet különféle formában ismételtek olyan hangadó szereplők, mint Trockij, Buharin vagy Zinovjev. Ezen *összetettségen* belül bomlik ki a konjunkturális „alkalom”, amely próbára teszi a „politikus művészetét”, aki „helyesen ítéli meg a pillanatot” – ez jól mutatja a lenini gondolkodás főcsapását.¹⁶

Lenin figyelmét különösen felkeltette a kapitalizmus azon szerkezeti logikája, amelyből az egyenlőtlen fejlődés jelentésköre sarjadt. (Trockij előbb akadt rá a kérdéskörre,¹⁷ jelesül már a XX. század elején, viszont folyamatosan korrigálta ez irányú gondolatait.) Ám ahelyett, hogy belemerülnénk a sokszor tárgyalt kérdéskörbe, amely a marxi gondolkodásnak az orosz viszonyokra vonatkozó

útkeresését láttatja,¹⁸ fontosabb, hogy hangsúlyozzuk: világossá vált, hogy az egyenlőtlen fejlődés értelmezéséből fontos stratégiai döntések születhetnek a bolsevik vonalvezetés szempontjából. Megannyi kérdéskör, dilemma, energikus vita belátható ebből a perspektívából, például a sokat emlegetett munkás-paraszt együttműködés: elegendő lenne csak belátást nyerni a húszas évek pergő vitáiba, amelyek a kultusszá emelt Leninnek a háborús konjunktúrában kifejtett nézeteit fessegetik.¹⁹ Azok a kiterjedő viták, amelyek azt tették tárgygyá, hogy a proletariátus (parasztságra támaszkodó) diktatúrája *vagy* a proletariátus és a parasztság demokratikus diktatúrája,²⁰ ebből a perspektívából magyarázhatók. Vagy azok a disputák, amelyek azt taglalják, hogy 1917 (burzsoá forradalomként bemutatott) februárja és 1917 októbere vajon egy esemény két része, egy eseménylánc két fokozata, vagy a folyamatosság erőteljes megtöréseinek darabjait fogja össze, ugyancsak az egyenlőtlen fejlődés strukturális logikájának szemszögéből világítható meg. Amikor a hatvanas években tartott előadásaiban a jeles történész, a Trockij-monográfia és más kihagyhatatlan könyvek szerzője, Isaac Deutscher²¹ úgy nyilatkozik, hogy 1921 után kilúgozódik a forradalom burzsoá vonatkozása, akkor nemcsak amellet tör lándzsát, hogy 1917 februárja és októbere egy szátra fűzhető fel (dacára a különbségeknek), hanem értelmezni igyekszik az egyenlőtlen fejlődés jelentéseit.

A lenini gondolat nem úgy vonatkozik a forradalmi lehetőségre, mint a marxi, amely a megszerzett érettség okán anticipálja a forradalom kifejtését²²; Leninnél a politikai hata-

16 Lenin, „Baloldaliság” – a kommunizmus gyermekbetegsége, Bp., Kossuth, 1971, 33., 128.

17 M. Pröbsting, Capitalism Today and the Law of Uneven Development: The Marxist Tradition and its Application in the Present Historic Period, *Critique*, 2016, 44, 4, 381-418. J. C. Allinson, A. Anievas The uses and misuses of uneven and combined development: an anatomy of a concept, *Cambridge Review of International Affairs*, 2009, 1. A törvény különféle értelmezéseiről, Trockij, Permant..., i. m., 148.

18 N. D'Elia, Concerned about Capitalist Development: Karl Marx and Max Weber on the Fate of Russia, *International Critical Thought*, 2017, 7, 3, 385-401.

19 Azért ne felejtjük, hogy a parasztkérdés megjelenik már Marxnál is, mégpedig fontos pontokon, pl. *Osztályharcok Franciaországban 1848-tól 1850-ig*, Bp., Kossuth Könyvkiadó, 1976, 31. Sőt mi több, Marx beszél a parasztok „szabadjára engedett tulajdonfanatizmusáról”.

20 Noha kérdés, hogy e vitának akkora jelentősége lett volna, mint azt a trockista hagyomány állítja, L. Lih, Democratic Revolution in Permanence, *Science & Society*, 2012, 4, october, 447.

21 I. Deutscher, *The Unfinished Revolution*, Russia 1917-1967, Oxford, 1967, 21.

22 Lásd a Marx és Lenin közötti különbségek pontos kifejtését, I. Viperelli, Crises, révoltes et occasion révolutionnaire chez Marx et Lénine, *Actuel Marx*, 2010, 47, 27-42.

lom megszerzése, így a szovjethatalom affir-mációja teszi lehetővé az érettség kifejlődését (ez az itt kétszer is említett „csíra” jelentése). Az „érettség” és a „forradalom” megfordított sorrendje nem véletlen, hírt ad azokról a különbségekről, amelyek jellemzik a vonatkozó fellépések eltérő kontextusait, és különböző temporalitásokat tesznek tárgyá. Marxnál, amint láttuk, a forradalom a feltételek transzformációjának és az önváltoztatásnak az egybeesését jeleníti meg, Lenin viszont a vívmányt megtestesítő faktumból, a létrehozott-fenntartott szovjethatalom reprodukciójából vezeti le az „éretté válást”, a *saját cselekvéseinek következményeiből* tanuló forradalmi eljárást.

A saját radikális fellépés következményeinek folytonos számbavétele, a következmények szűrése-verifikációja, a konklúziók levonásának gyakorlata, ez jelenti ezen orientáció kiiktathatatlan dimenzióját. A forradalom: a megismerés tisztítótüze, episztemológiai laboratórium. A bolsevikok elméleti készenléte folytonos, az elméleti törekvésekben való meggyökerezettség sziklaszilárd: az a tény, hogy Buharin (nem lényegtelen tény: a *Filozófiai arabeszk* című megrendítő végrendelet írója) a Trockij-féle permanens forradalom körül folytatott vitában a bolsevizmust egyszerűen a tevőleges dialektikával azonosítja, sokat mond. 1917 szemügyre vehető, mint egyfajta forradalmi *kairosz*, de a meglepetésszerűen kibomló lehetőséget kitarító elméleti munka, összeszedettség és a rekapituláció igénye előzte meg: a *kairoszt* ki kell érdemelni. Vitathatók a szereplők által létrehozott egyes konceptuális értelmezések, persze: például Marx távlatából megkérdőjelezhető azon lenini korösszefoglalás-korszakolás, mármint az imperializmus mint a kapitalizmus utolsó lépcsőfoka, amely a marxizmus-leninizmusféle monopolkapitalizmus-konceptió magjait is elvetette. Tudniillik bírálatra szorul a korszakolás alapja, miszerint a konkurenciát felváltja az állam és a monopólium érdekszövetsége, hiszen ez a periodizáció egyoldalúan a csereforgalomból hüvelykezi ki a kritériumot, és félreérti a konkurencia jelentését, annak közvetítő mivoltát a ka-

pitalista felhalmozás kapcsán. A kapitalizmus korszakolását nem lehet a csereforgalom váltakozásaihoz horgonyozni, az imperializmus nem külön etap, hanem immanens lehetőség-kifejlet. Marx ezt a vádat fogalmazhatná meg a bolsevik imperializmussal szemben, és igazat adhatnánk neki. Nem beszélve arról, hogy e gondolat tápot ad annak a vádnak, miszerint a bolsevik hozzáállás hipertrofikusan kultiválta a szervezeti kérdést, és egyfajta szervezeti szocializmus építésén fáradozott, végzetesen összekeverve az aszociáció és a szervezet fogalmát.²³

De függetlenül attól, hogy a monopolkapitalizmus létének gondolata milyen szerepet játszott a bolsevik önértelmezésben, a bolsevik konceptuális eltökéltség töretlen, abban a tudatban ténykedik, hogy az egyenlőtlen fejlődéssel jellemezhető kapitalizmus, az átmenet instabilitása, a forradalom konjunkturális fordulatai elméletért kiáltanak – legalábbis mindaddig, amíg él a forradalom lángja, hiszen utána már csak a rezsimhű ideológiai megnyilvánulások maradnak. Még a baloldalon is megfogalmazódnak időről időre olyan szemrehányások, miszerint a fanatizmus, vagy a „régisocialista eszményekbe” való beleszédülés, megakadályozta a belátásokat: ezek a vádak mégiscsak abba a véleménybe torkollnak, hogy alkalmadtán vagy nem volt elegendő a tudás, vagy nem tudták gyümölcsöztetni a létező tudásformákat. Például a piaci szocializmus szószólói, még az itt már említett, amúgy kiváló Deutscher is, azt vetítik bele a kényszerek okán bevezetett hadikommunizmus korszakába, hogy e periódusban a bolsevikok saját eszményeik kiforrását pillantották meg: különösképpen a militárisan kikényszerített egalitarizmus, a „materiális ösztönzés” tiltása tűnt fel számukra, mint a magasra srófoltt, egeket ostromló eszmények kiteljesedése az adott korban. Egy szóval, végzetes módon beszorultak az eszményeik zsákutcájába, még hozzá akkor, amikor ugyanezen eszmények csődöt mondtak, és amikor fel kellett volna ismerni a piacban rejlő ösztönzéseket és készítéseket.

23 Erről, J. Bidet, *Théorie du droit, de l'économie et de la politique*, Paris PUF, 1999.

Az eszmefanatikus címkéjét sokan ragasztanak a bolsevikokra: az azonban bizonyos, hogy az említett vádakkal ellentétben pontosan tudták, hogy a hadikommunizmus kényszermechanizmusainak a terepe nem a megigazult szocializmus világa – a kétségbeesés²⁴ hangjai, a tragikus állapot tudatosításának kifejeződései tanúskodnak erről. A bolsevikokat sújtó kényszerhelyzetek szaporodtak 1918 óta, ennek megfelelően intenziválódtak a dilemmák is: emlékezzünk a bevezetett gabonamonopóliumra és szétágazó tolmácsolásaira, valamint az államkapitalizmus lenini elméletére. Nem arról van szó, hogy a bolsevikok képtelenek voltak felülvizsgálni az irányadó gondolatokat (ráadásul a *razverstka*, a hadikommunizmus központi mechanizmusa, mármint az élelmiszer-elosztás racionalizációja nem is bolsevik lelemény volt, már korábban is létezett), és nem kellene az erőltetetten a piaci szocializmus felé lökött Buharint sem kijátszani a bolsevik főárammal szemben. A bolsevik orientáció tudott az 1917 után regrediáló folyamatokról, folytonosan értelmezte a visszafejlődés processzusait, úgy vélte, összegezve a háború óta kialakult tendenciákat, hogy az új ország az államkapitalizmus keretein belül működik, de ez az államkapitalizmus valamifajta „küszöbön állást” jelent.

A bolsevik meggyőződés lényege, hogy a kor *lehetőségtérben* áll. Olvassuk el csak, mit ír Buharin említett könyvében: amennyiben a kapitalizmus megérett arra, hogy államkapitalizmussá alakuljon, úgy megnyílt a lehetőség, hogy kapuk nyíljanak a kommunizmus előtt. A bolsevikok az *átmenet* értelmezői. Számptalan kétségbeejtő jel gyülemlik számukra, de a dialektikus lehetőség a szocializmusba való átfordulásra (vagy átcsapásba, hogy még egy ismert metaforával éljek) még mindig fennáll: az állami kapitalizmus fogalmát itt nem lehet egybemosni a későbbi fogalommal, amelyet inkább tévesen, mint pontosan, de John Maynard Keyneshez szoktak

kapcsolni, és amely alapvetően a kapitalizmus intelligens megmentésére vállalkozik a fasizmus és a szocializmus ellenében. Itt viszont az államkapitalizmus racionalizációs mechanizmusa egy kikerülhetetlen lépcsőfok abban a kísérletben, amely arra törekszik, hogy az ember kicselezhesse a társadalmi kényszer mechanizmusait, amelyeket a természetesnek kikiáltott piacból vagy a feltételezett emberi természetből lepárolt hierarchiából vezetnek le, és hogy az emberi *ön*rendelkezés jusson érvényre.

Továbbá, a háború kapcsán ott tapasztaljuk az etablirozott szociáldemokrácia fegyverletételét a világháború kapcsán felizzott nemzeti érülethömpölygés előtt, amit szokás az azal az opportunistá érvvel védeni, hogy ezáltal megőrződött a munkásosztály intézményes befolyása. A szocialista pártok (az olaszok kivételével) azonban felsorakoztak az inter-imperialista harcban ütköző nacionalizmusok mellett, letépve a szocializmus internacionalista burkát és szembemenve a XIX. század radikális kézműveseinek és munkásainak világlátásával. Ahhoz, hogy az internacionalizmusban rejlő univerzalizmus a gúny tárgyává vált a XXI. század elején, a szociáldemokrácia, minden történelmi-modernizációs teljesítménye ellenére, hozzájárult. 1917 (sokat ócsárolt) internacionalizmusa viszont felveszi a hagyomány fonálát, és revitalizálja azt, amit a hatalomba betagolódtott szocialista pártok elveszejtésre ítélték. A jelzett évben a katonák-munkások kollektív fellépésével egy olyan ország lépett a színre, és jelentette be magát a világban, amely jelképesen kiiktatott minden területi és nemzeti aspektust a nevéből:²⁵ itt maga az internacionalizmus állami szinten történő megvalósítása-deklaratív kihirdetése jelentette az alapítás aktusát.

Az internacionalizmus, amúgy, Marx esetében is villogott, hovatovább esetében olyan állításokat is olvashatunk, miszerint egy nemzeti forradalomnak (adott esetben a franciának) „el kell hagynia a nemzeti talajt”, és

24 L. Lih, *Bolshevik Razverstka and War Communism*, *Slavic Review*, 4, 1986, 673-688. Uő., 'Our Position is in the Highest Degree Tragic': Bolshevik 'Euphoria' in 1920, in *History and Revolution* (szerk. M. Haynes, J. Wolfreys), London, Verso, 2007, 118-138.

25 P. Anderson, *Internationalism: A Breviary*, *New Left Review*, 2002, 14, mar-apr.

„meg kell hódítania az „európai terepet”.²⁶ Ráadásul Marx az idevágó elemzésében egy „világháborúval” egybeeső „proletárforradalmat” előlegezett, ami a későbbi fejlemények fényében prófétai (nem előrejelző) gesztussal ér fel. Mind Marx, mind Lenin determináló jelleggel ruházta fel a nemzetközi dinamikát a „válság intenziválódása” (Marx) vagy a forradalmi „alkalom” (Lenin) megjelenése kapcsán. Marx azonban közismert módon ingadozott az internacionalizmus jelentései kapcsán, még ebben az idézett mondatban is csupán az „európai” gyökerű horizont tűnik fel, és kénytelenek vagyunk emlékezni azokra a nyomokra a marxi szövegekben, amelyekben az európai hovatarozású civilizatórikus küldetés képezi az igazolás tárgyát.²⁷ A bolsevik internacionalizmus, immáron egy nem csupán anticipált „világháború” kellős közepén, a meglódult imperialista háborúk világában, a gyarmattartás újdonsült formáit sokszorozó konstellációban, a nacionalizmus és a kapitalizmus hatalmi konfigurációi közötti átfedések tudatában, következetesebbnek bizonyult. A bolsevikok felismerték az internacionalizmus polemi-kus-forradalmi erejét és nélkülözhetetlenségét a kommunizmus szempontjából. Számtalan esetben Marx felől bírálhatók a bolsevizmus teljesítményei, itt azonban fordított sorrendben kellene haladnunk.

Amint tudjuk, ezt az internacionalizmust a hatalomra jutott sztálini ideologikus masinéria („szocializmus egy országban”) behajtott a szovjet birodalmi igába, és a Komintern vagy a Kominform csupán az internacionalizmus pislákoló visszfénye lehetett.²⁸ Az „egy országban” megvalósuló sztálinista birodalom a forradalom romjai alá temetett mindent, ami valaha is internacionalizmusként létezett: a szisztematikus megrendszabályozásban megvalósuló rezsim nem lehet internacionalista. Nem mintha ezzel kimerítettük volna a bolsevikoknak a nemzeti síkon megvalósuló ténykedését, az internacio-

nalizmus realizációjának a kísérleteit. Legalább ne felejtjük a tény, hogy Lenin milyen módon kapcsolta össze a nemzeti önrendelkezés programját a proletárforradalom realizációjával – egy kissé túlfeszített, de mégiscsak figyelemre méltó könyv²⁹ például párhuzamba állítja a liberális nacionalizmusnak az etnicizmusra vonatkozó ellenességét a bolsevikok hasonló irányulásával.

1914 majd árkokat váj a szociáldemokrácia és a bolsevizmus között: az utak fokozatosan elágaznak. Ugyanakkor Lars Lih, aki sokat tett azért, hogy lebontódjék a hidegháború folyamán megrögzült Lenin-kép, figyelmeztet arra, hogy ne maradjunk az idevágó mítoszok foglyai. Hiszen szinte minden oldalon elhallgatják, hogy a bolsevikok milyen hosszú ideig lojalitást tanúsítottak a német szociáldemokrácia nézetrendszerére iránt, és hogy Lenin mennyire hű volt Kautsky híres képletéhez (a „szocializmus és a munkásmozgalom szintézise”), valamint a „szociáldemokrata katekizmushoz” (Kautsky), és hogy még a konfliktusok formálódása után is különös tekintélyként, hivatkozási alapként tisztelte az 1914 előtti Kautskyt. De még fontosabb az a tény, hogy a standardizált Lenin-tolmácsolás egy olyan ideologizált képet szorgalmaz, amelyben a *Mi a teendő?* és más könyvek írójára fölényes-lenező módon pellengérez ki a „spontaneitásban megmaradó kisburzsoá jellegű lázadást”, továbbá lekicsinyli a „lázadást” vagy a lázadás-sztrájk lokális alakzatait, mint az „ökonizmus”, a „reformizmus” változatait. Így lesz Lenin, a bolsevik élenjáró a spontaneitás amorf keretei közé rekedt munkásokkal szemben az intellektuális vezérszerep, a professzionális forradalmárok-prókátorok ünneplője, akik tekintélyelvű módon és kívülről csempészik be az osztálytudatot a tévelygő munkásosztály agyába. Csakhogy ezzel kiselejteződik az a Lenin, aki arra sürgeti az értelmiségi szereplőket, hogy tanuljanak a „tömegek” tevékenységeiből, aki egyáltalán ama „spontaneitást” (így az önmegalapozó, önfelhatalmazó szovjeturalom kapcsán) a tanulás kivételes forrásának

²⁶ Marx, i. m., 76.

²⁷ L. Pradella, *Imperialism and Capitalist Development in Marx's Capital*, *Historical Materialism*, 2013, 21.2, 117-147.

²⁸ Erről kimerítően, F. Claudin, *History of the Communist Movement from Comintern to Cominform*, London. Penguin Books, 1975.

²⁹ Ch. Cheng, *The prospects for liberal nationalism in post-Leninist states*, The Pennsylvania State University, 2007.

tudja, és aki 1917 forгатagában azon aggódik, hogy a bolsevikok lemaradnak az elszabaduló események mögött; eltűnik az a Lenin, aki persze a forradalmi „ugrásban”, a kollektív hatalmat megtestesítő önszerveződő szovjetek új helyzetbe hozásában pillantja a leglényegyet, de nem becsüli le a „reformokra” utalt spontaneitást, hanem azt fontolgatja, hogy a forradalmi „ugrás” által létrejött helyzet hogyan írja át az erőteret, és az „ugrás” és a „reformizmus” közötti viszonylatokat, ami magában foglalja a tényt, hogy a „reformizmus” a forradalom szolgálatába állítódik, vagyis irányt nyer; és ezáltal szem elől tévesztjük a tömegek részvétele és a párttevékenység-szervezet közötti dialektikán, a forradalmi szubjektivitásformák alakításán fáradozó forradalmárt. Lenin 1917-et a konjunkturális dinamika, az „alkalmakat” létrehozó *folyamatok* és az *esemény* (a „forradalom”) relációjába vonta be. Ennek semmi köze nincs a gyakran emlegetett pucshoz, hiszen itt egy létező hatalmi forma afirmációjáról van szó, az „ugrás” az az esemény, amely a „folyamatokból”, az *immanenciából* nő ki.

A szervezet, a párt tevékenysége („párt-tudattól” a „párt-szervezethez vezető út” ott található Marxnál is), a párt révén megvalósuló akaratformálás könyvtárnyi értelmezést váltott ki, és valóban a politikai akarat, az akaratmegfeszülés autonómiájának megtestesülését vetíti ki, de ez nem jelenti egyben a szocio-ökonómiai tényezők félretevését, ahogy a politika önreferencialitásának gondolkodói feltételezik. Mert csakugyan, számolnunk kell a politika *többletével*, hiszen a (bolsevik) politika gyakorlásához, a forradalom megteremtéséhez nem bizonyul elegendőnek a munkásosztály vagy az osztályharc *szociológiai* létezése: a pártforma nem pusztán a munkásosztály létének kifejeződése, hanem azon túlmutató tevékenység, amely egybeszövi a szervezet és a stratégia vonatkozásait.³⁰ Ám ez nem azt jelenti, hogy a szervezet stratégiája, Lenin lemond a politikán túlnyúló tényezők, értsd a gazdasági aspektusok, értelmezéséről: hogyan is tehet-

né ezt egy olyan személy, aki részese volt a bolsevikok számára elsőrangú problémának számító élelmiszerkínálat-politikának, és hogyan is tehetné ezt egy olyan szereplő, aki mindennek ellenére ortodox marxista, azaz Marx lojális követője maradt? Így csak az a következtetés adódhat számunkra, hogy a szervezet, a forradalomnak irányt adó politikai párt nemcsak a történelem és az elmélet között, hanem a gazdaság jelentései között is szituálódik.

*

Hogyan lehet bírálni a bolsevizmust? Nyikolaj Bergyajev, a szemtanú, a Szovjetunióból kiutasított filozófus, a bolsevikok egyik legnagyobb szabású bírálója írja: „A kommunizmus... társadalmi-gazdasági rendszerben van egy jó adag igazság is, amely ráadásul a kereszténységgel teljes mértékben összhangba hozható, vagy legalábbis jobban összeegyeztethető, mint a tőkés rendszer, amely e szempontból a kereszténység legnagyobb ellensége. A kommunizmus jogosan bírálja a kapitalizmust... A kommunista szellem, a kommunista rabság hazugságát csak azok a keresztények leplezhetik le, akiket egy pillanatig sem gyanúsíthatunk azzal, hogy a tőkés világ érdekeit védelmezik”.³¹ És aztán *Az orosz eszme* című könyvben ezt olvashatjuk: „A kommunizmust meg kell haladni, nem megsemmisíteni”, minthogy a kommunisták emlékeztetik a keresztényeket orientációjuk elfeledett lényegére.³²

Meghaladta-e valaki a kommunizmust? Vannak-e még olyan keresztények, akik „egy pillanatra sem” védelmezik a „tőkés világ érdekeit”? Bergyajevet nem szokás olvasni, főképp nem figyelmesen. Maradjunk annyiban, hogy 1917 ízig-vérig antikapitalista forradalom, amelynek forgószele megrendítette a létező társadalom minden támasztékát, végigsöpört a világon, és hatalmas kísérletet testesített meg, amelynek célja, hogy „kidobja” a régi társadalom „szennyét” – ismét

30 J. Balso, *Être présent au présent*, in *L'idée du communisme*, i. m., 32.

31 Ny. Bergyajev, *Az orosz kommunizmus értelme és eredete*, Századvég füzetek, Bp. 1989, 197.

32 N. Berdyajev, *The Russian Idea*, New York, Macmillan, 1948, 250.

Marx szava ez, aki úgy gondolta, hogy a forradalomra éppen azért van szükség, hogy eltűnjön az a bizonyos „szenny”. 1917 fordulata, forradalmi vívmányai átalakították a nemek közötti viszonyokat, értelmet adtak a szociális és nemi egyenlőségnek, megváltozott jelentéseket kölcsönöztek a tulajdonnak, denaturalizálták a társadalmi hierarchiát, felforgatták a kényszermechanizmusokat, új fénybe helyezték a kizsákmányolás tényét vagy a munka folyamatát, és újfajta tájékozódást vezettek be a történelem naptárában, utat engedtek a kollektív teremtőkészség előtt. 1918 februárjában az új hatalom sokkolta a nemzetközi pénzügyi köröket, amikor kategorikusan visszautasította az orosz adósság visszafizetését – a mai, adósságra vonatkozó harcok ősmintáját pillanthatjuk meg itt.

És a kommunizmus megjelent konkrét-történelmi *lehetőségként*, egy új történelem anticipációjaként, annak ellenére, hogy pontosan tudjuk, hogy 1917 legfeljebb a burzsoázia erejének meggyengítését, és nem a kapitalizmus felszámolását eszközölte ki. Hovatóvább, amennyiben egy pillanat erejéig a jelenbe ugrunk, úgy azt látjuk, hogy 1917 kudarcától egyenes sugárút vezet a mai diadalmas posztoszocialista neoliberalizált kapitalizmushoz: aki a haladás logikájára utaló meggyőződés alapján gondolkodott, az kénytelen volt észrevenni, hogy felcserélődött a sorrend, minthogy a neoliberalizált kapitalizmus következett a szocializmus után – egyeseket ez a tény a ciklikus történelem-szemlélet felújítására ösztönözte.

Az 1989 utáni korszak ideológiai szólamai még azt is elnyomják, hogy a talpra állított „szocializmus” milyen mélyreható szocializációs és modernizációs teljesítményt nyújtott. A rövidség kedvéért két cikket említek. Vicente Navarro, a Johns Hopkins egyetem tanára összehasonlította a jóléti szocializmus és a jóléti kapitalizmus egészségügyi indikátorait, és nagy hatást gyakorló írásában azt a következtetést érhetjük tetten, hogy a szocializmus javára billen a mérleg nyelve.³³ Minqi

33 V. Navarro, Has Socialism Failed? An Analysis of Health Indicators Under Capitalism and Socialism, *Science & Society*, 1993, 1, 6-30.

Li, a nevezetes kínai disszidens, Tienanmen szereplője, ma amerikai közgazdász, egy adatokban bővelkedő, átfogó, sok mindent megforgató cikkben bizonyította nemrég, hogy a szocializmus képes jobban kielégíteni az emberi szükségleteket, mint a kapitalizmus, és történelmi távlatokban nézve a szocializmus nem alsóbbrendű a kapitalizmushoz képest a gazdasági növekedés ösztönzésében.³⁴ Továbbá a „szocializmus” reális elensúlyt képezett a kapitalizmus korlátlan térhódításával szemben (lásd a posztszovjet korban terjedő egyenlőtlenséget a korábbi egalitarizmushoz képest³⁵), és a mimetikus versenyben a kapitalizmust önkorlátozásra, a jogok kiszélesítésére, szociális engedményekre szorította. Moshe Lewin, az ismert történész egykori cikke emlékeztet bennünket azokra az időkre, amikor a Szovjetunió teljesítményeit dicsőítették.

Kétség nem férhet hozzá, hogy ezek figyelemre méltó aspektusok, amelyeket a ma uralomra jutott ideológia ellenében kell érvényesíteni. Ám nem másítják meg 1917 eseményei *vereségének*³⁶ a tényét. A vereség méretei ijesztők. 1917 eseményét persze beárnyékolja az a tudat, hogy a reálszocializmushoz a pervertált hatalmi gépezet, a pártoligarchiák dominanciája, a párt és az állam fúziója, a pártállam depolitizációs mehanizmusai, a forradalmi impulzusok elorvasztása, valamint az önlegyőző forradalmárok szenvedéstörténete, a tönkretett forradalom jelentése tapad. Olyan tendenciák ezek, amelyek besötétítették a későbbi forradalmakat (spanyol, jugoszláv, kínai) is: 1917 tragédiája meghatározta a XX. század ösvényeit.

Amennyiben magyarázatokat keresünk, úgy bizonyos, hogy a Trockij-legendárium, amely a sztálini érához az elhajlás, a degene-

34 M. Li, The 21st Century: Is There An Alternative (to Socialism)?, *Science & Society*, 2013, 77, 1, 13, 10-43.

35 D. Ruccio, From Oligarchs to Soviet, <https://anticap.wordpress.com/2017/08/16/from-oligarchs-to-soviets-and-back-again/>.

36 Itt nincs módom arra, hogy tárgyaljam a győzelem/vereség és a forradalom viszonylatának a kérdését, pedig roppant fontos. Kihívó kérdés: mennyire akarják a forradalmárok a győzelmet? Hogyan is értsük azt, amikor Badiou szétszakítja a forradalom és a győzelem igénye közötti kapcsokat: szenvedjél még egyszer vereséget, csak jobban..., a XIX. század és a bolsevikok közötti különbségekről e tekintetben, J. C. Milner, Rereading October 1917, *Crisis/Critique*, 2017, 4.

ráció jelentéseit társítja, és a bűnbeesés pillanatát kívánja tetten érni, aligha elégíthet ki bennünket. Ha mindössze ez a fejlemény, mármint, egy feltételezett degeneráció forogna fenn, akkor 1917 aligha okozna fejtörést számunkra. Maga Trockij, minden rokonszenves vonása, figyelemre méltó megnyilvánulásai (például Freud vagy Céline kapcsán), valamint bámulatos intellektuális remeklései ellenére, a sztálinizmust előlegezi *ante litteram*. (Az csupán utólagos spekuláció tárgya lehetne, hogy mi történt volna akkor, ha Trockij jutott volna hatalomra – vajon ugyancsak egy „sztálinizmusra” kellett volna-e számítani, ám az ismert brutális erőszak-eszkaláció, horrorisztikus erőszak-multiplikáció nélkül?)

Egy pillanatra sem felejtethjük, nyilván, hogy a bolsevikok többszörös, iszonyatos kényszer prése alatt munkálkodtak, így sajátos kényszerekkel szembesültek a polgárháború kapcsán kialakult élelmiszerhelyzet, de különösen a rájuk erőltetett „európai polgárháború” okán is. Megint csak az itt már többször szóba hozott Deutscher élt ezzel a fogalommal Traveyan-előadásában,³⁷ utalva arra, hogy a forradalom által kiváltott pánik folytán az európai és nem-európai hatalmak a nemzetközi jog minden szabályát felrúgva avatkoztak be az eseményekbe, egyúttal gerjesztve a háború folyamatait, és igazolva a forradalmi impulzusok letörésére irányuló, Európa-szerte megvalósuló megrendszabályozásokat (tudjuk, a jelentékeny revizionista, Ernst Nolte is alkalmazta e fogalmat, még hozzá annak a tételnek a bizonyítására, hogy a náci uralom csak replika volt a szovjethatalom erőszak-technológiájához képest). Meghiúsítani minden forradalmi potenciál kibontakozását, nem megengedni, hogy a forradalom, a bolsevik orientáció megvesse a lábát Európában, ez mozgatta az olyan szereplőket, mint a hadügyminiszter Churchillt vagy a katonatiszt de Gaulle-t, akik részt vettek a háború továbbvitelében. (Deutscher pe-

dig egészen a II. világháborúig követi ezen „európai polgárháború” folyamatait.)

Filozófiailag a bolsevikok helyzete megegyezik a tragikus választások szituációjával: folytonosan tragikus jelentésekkel átítatott kényszerekkel konfrontálódtak. Olyan választások kontextusában álltak, amelyek egyszerre szembesítették őket két vagy több legitím, ám egymást kizáró, ellentételező, konfliktusos lehetőséggel – nem belemélyedve a tragédia bonyolult jelentéstörténetébe, azt mondhatjuk, hogy ezt nevezzük tragédiának.

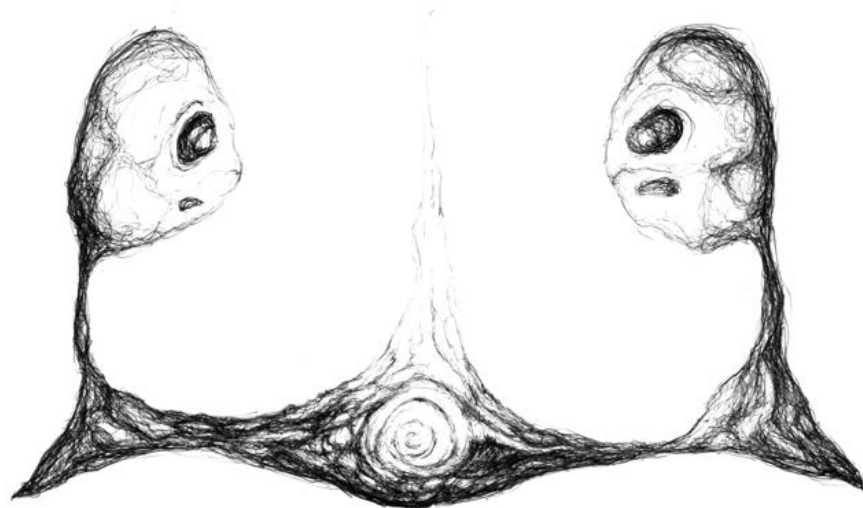
Mi mindenesetre nem egy bűnbeesést, egy regresszív fordulatot vagy egy perszonalizált elhajlást kívánunk meglátni 1917-hez képest, hanem folyamatokat, szekvenciákat látunk,³⁸ amelyek eleve létező tendenciákat felerősítve vezettek el a sztálinista kollektivizáció rezsimjéhez. Althusser a „sztálini devianciában” a II. Internacionálé posztumusz bosszúját látja, miszerint az „ökonizmus” és a „humanizmus” párosa kikel a sírjából, és visszaveszi azt, amit Lenin és a többiek eloroztak tőle. Mi inkább a jelentős forradalmár-elméletírónak, a bolsevikok későbbi bírálójának, Karl Korschnak az álláspontját tekintjük minimális kutatási programnak.³⁹ Korsch világosan leszögezi: sem az elhajlás, sem a restauráció mintája nem jelenthet vezérfonalat 1917 utóélete kapcsán, és azt is egyértelműen közli, hogy a XX. század első antikapitalista forradalma nem jutott el a szocializmushoz – ez akár egy kis adalék is lehet ahhoz a széles körű vitához, amelyet a szovjet rezsím természetéről folytattak az elmúlt században. Mondjunk nemet, folytatja Korsch, arra a gondolatra, amely korszakokat pillant meg a forradalomban, és inkább azt figyeljük, hogy 1917-et már a kezdet kezdetén (később sem lankadó) osztályharc robbanása

37 Erről L. Canfora, *Democracy in Europe*, Blackwell, 2006, 159. Egy másik friss könyv, T. Ali, *The Dilemmas of Lenin*, London, 2017, 272. Lenin azt mondta, hogy a bolsevik állam csak azért maradt fenn, mert az „imperialista ragadozók” két részre szakadtak.

38 Bőséges irodalom áll a rendelkezésünkre, három könyvet választottam. A kronstadti felkelésről még mindig figyelemre méltó (az olyan anarchista klasszikusok mellett, mint A. Berkman vagy V. M. Eikhenbaum), I. Getzler, *Kronstadt, 1917-1921*, Cambridge, 1983. Kortárs mű, Ch. Miéville, *October*, London, Verso, 2017. Egy kritikai, a forradalmat nagyon nem kedvelő mű, ám érdekes részletekkel, O. Figes, *Peoples Tragedy, A History of the Russian Revolution*, 1996.

39 K. Korsch, *State and Counterrevolution*, Gesamtausgabe, 07. Marxism, Aufsätze und nachgelassene Schriften 1938-1956, Offizin-Verlag Hannover, 2010. Uő., *Politische Texte*, Frankfurt, a/M, 1974.

fémjelzi. Nem a „szocializmus építésére” vonatkozó ideológiai küzdelmekből, hanem a szakadatlan, újraíródó, újraformálódó osztályharcok konfigurációjából vezethetők le a fejlemények (az Alkotmányozó Nemzetgyűlés feloszlata, Kronstadt rettenetes tragédiája, a szakszervezeti vita, a NEP stb.), ez Korsch eltökélt materialista elemzésének kiindulópontja. És már 1917-ben jegyezzük a „*polgári ellenforradalom*” folyamatait – Korsch itt majd az olasz anarchistától, Luigi Fabritól kölcsön-

vett korátfogó fogalmat közvetíti számunkra: *a megelőző ellenforradalmat.*

Nem mintha Korsch lenne az első, aki különös jelentőséggel ruházná fel az ellenforradalom fogalmát: ő maga is kritika alá veszi Marxot, aki úgy látta, hogy a forradalom zөгzugos útjai az ellenforradalom tisztítótüze révén nyernek formát. Itt az 1917-től a harmincas évek végéig terjedő időköz kerül az ellenforradalom által meghatározott térbe: idetartozik a bolsevikokat a kezdettől fogva szorongató „polgári ellenforradalom”, az 1917 forradalma ellenében felvonuló *status quot* őrző hadviselés, a hadi kapitalizmus, és idevág a *fasizmust mint a megelőző ellenforradalom kiváltképpeni formáját* elfogadó-dicsérő

európai-kapitalista hatalmi beállítottság. Csakhogy a megelőző ellenforradalom kérdőjel nélküli győzelméhez tartozik 1917 utóélete is, ami visszamenően rávetül 1917-re is: Korsch ott a legkeményebb, ahol arról értekeznek, hogy „1917 munkásállama”, az „antikapitalista forradalom” a totálissá váló megelőző ellenforradalom *eszközüvé* silányult. Korsch ugyan megérinti a lapos totalitarizmus-elméletek kedvenc szölamát, a „fasizta” és a „kommunista diktatúra” konvergen-

ciáját, ám a megelőző ellenforradalom gondolatával mégiscsak másfajta perspektívát nyújt a hidegháborúban virágzó totalitarizmus-elméletekkel szemben. És Korsch implicit aggodalma, miszerint a XX. század *állandósítja a megelőző ellenforradalmat*, mint a forradalmat preventíve megakadályozó konszolidált-hatalmi stratégiát, telibe talál: mi, a neoliberalizált kapitalizmus lakói, látjuk, tapasztaljuk ezt.

Bárhogy is legyen: az 1917-re vonatkozó

emlékezet nem szűnik meg szubverzív lenni. A bolsevizmussal küszködő Simone Weil fontolgatja a „forradalom mítoszával” kapcsolatban: nem kis dolog, hogy amikor az embert a magány terheli, és nyomorúságosan érzi magát a kényszerek okán, akkor azt hihetjük, *ellenszerként*, hogy a történelem a mi oldalunkon áll.⁴⁰ Ám a történelem legfeljebb pillanatokra állhat a mi oldalunkon, teszem hozzá.

40 S. Weil. Méditations sur l'obéissance et la liberté, *Ouvres complètes*, Paris, Gallimard, 1991. „...a forradalmi tudatot utoléri a forradalmi instrumentalizmus. A melankólia a forradalmi tudat szerves része, ismerjük a szomorúságot a projektum megvalósulatlansága okán, ugyanakkor a *projektumról mégsem lehet lemondani*”, J. Habermas, Volkssuverenität als Verfahren. Ein normativer Begriff der Öffentlichkeit, *Merkur*, 1989, 6.